

DI 28.02.12 — 20U

ONDER LAGEN
TIJD BEDEKT.

LINDA VAN DIJCK

Soir,
Lamée
ot

& ERFGOED

WETEN
SCHAP

BOEIENDE
VERTELLINGEN
UIT DE COULISSEN
VAN HET
MECHELSE
ERFGOED

www.erfgoedcelmischelen.be
T 015 29 49 10 — sordelamot@mechelen.be

Onder lagen tijd bedekt.
Muurschilderingen in het Hof van Busleyden.
Linda Van Dijck

De aanleiding tot de lezing is de conservatie en de restauratie van de 16de-eeuwse muurschilderingen in het “hypocaustum” van het voormalige stadspaleis van Hieronymus van Busleyden, in de Frederik de Merodestraat te Mechelen, nu stedelijk museum Hof van Busleyden.

De werken werden aangevat op 1 september 2011 en werden beëindigd op 15 februari 2012.

HISTORISCHE INLEIDING

Hieronymus van Busleyden werd ca. 1470 geboren te Aarlen als derde zoon van ridder Gillis van Busleyden en Elisabeth Musset van Marleville. Hij studeerde wijsbegeerte, godgeleerdheid en rechten aan de universiteiten van Leuven, Bologna en Padua. Hij bekleedde vele ambten. Tot priester gewijd, werd hij kanunnik van O.-L.-Vrouw te Kamerijk, van de Sint-Romboutskerk van Mechelen, van Sainte-Waudru te Bergen en van Saint-Lambert te Luik. Tevens was hij tesorier en aartsdiaken van Sint-Goedele te Brussel, aartsdiaken te Kamerijk, proost van Saint-Pierre te Aire en parochiepriester van Steenberg. Hij genoot groot aanzien en ook zijn politieke en diplomatieke kwaliteiten werden hooggeschat. Op weg naar het Spaanse hof in opdracht van de latere keizer Karel V, overleed hij op 27 augustus 1517 te Bordeaux aan de gevolgen van pleuritis. Bij testament stichtte hij het Collegium Trilingue in Leuven met beurzen voor leraren en studenten, waar kinderen vanaf 10 of 13 jaar onderwezen moesten worden in de drie “boektaalen” Latijn, Grieks en Hebreeuws¹.

Toen Hieronymus in 1504 door Filips de Schone tot raadsheer en requestmeester van de Mechelse Grote Raad werd aangesteld, vergrootte hij het goed dat zijn broer Frans, aartsbisschop van Besançon, hem had nagelaten en liet er een luxueuze residentie bouwen. Als bouwmeesters worden Antoon I Keldermans en zijn zoon Rombout aangegeven. In 1508 moest het huis reeds bewoonbaar zijn geweest².

Hieronymus ontving te Mechelen zijn vrienden Erasmus en Thomas Morus³. Erasmus beschrijft in één van zijn Colloquia – Convivium religiosum – een voorname woning, een echt humanistenhuis, waarbij hij mogelijk de woning van zijn vriend te Mechelen voor ogen hield. Thomas Morus loofde het huis in Latijnse verzen in “*Ad Buslidianum de aedibus magnificis Mechlinia*”. Hij werd in 1515 door Hendrik VIII als gezant naar Vlaanderen gezonden, bezocht het huis van Hieronymus in Mechelen en verbleef ook in Brugge, Brussel en Antwerpen.

Het gebouw was nog niet volledig voltooid bij Hieronymus' dood in 1517.

¹ FONCKE 1938, p. 179-187.

² NEEFFS 1875, p. 177.

³ FONCKE 1938, p.182.

Voor de gedetailleerde historiek van het gebouw, zijn opeenvolgende bewoners en functies, wordt verwezen naar de literatuur⁴. Van belang voor de bewaringstoestand van de schilderingen, zijn de latere ingrepen aan de drager en de verflagen: doorboringen van wanden, overschilderingen, vrijlegging, restauratie, die aan bod zullen komen in het hoofdstuk materiële geschiedenis na de beschrijving van de kamer.

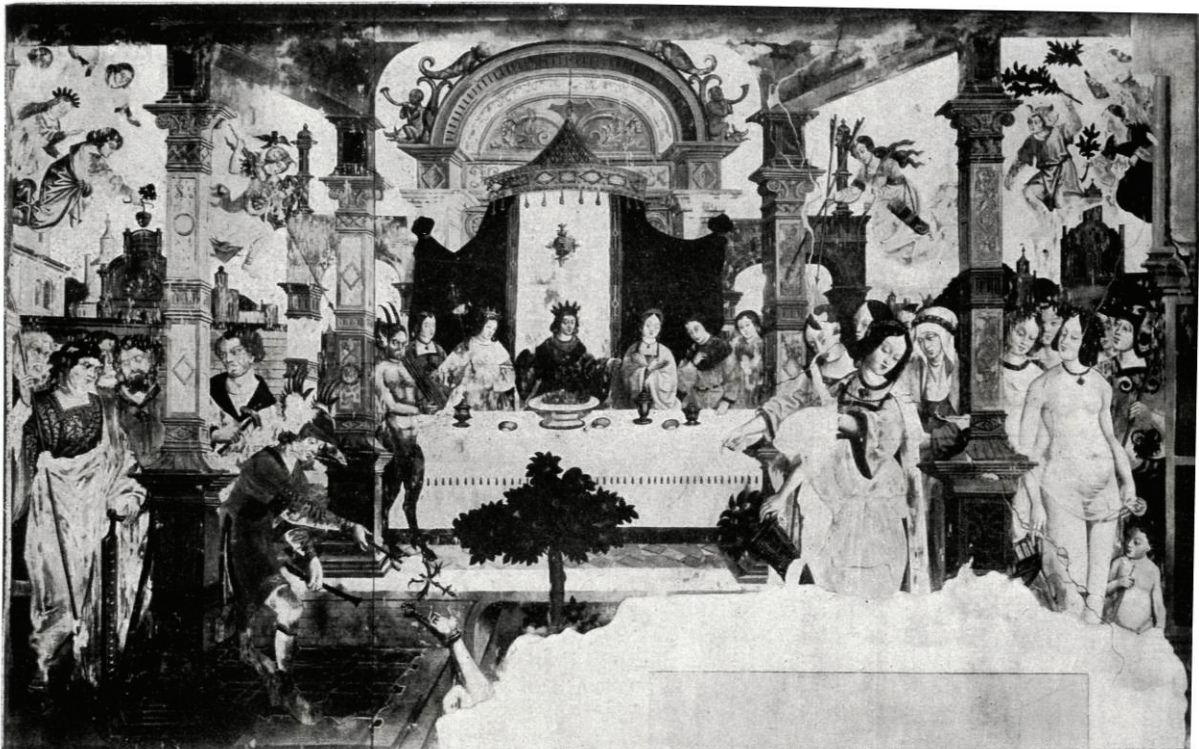
Het wapenschild van de opdrachtgever werd geschilderd op de consoles onder de moerbalk: “van azuur met dwarsbalk van goud vergezeld in de schildpunt van een roos van hetzelfde, geknoopt van 2, aan de zoom geblokt van zilver en van keel”: blauwe achtergrond met vergulde balk en roos in de punt, de boord geblokt in zilver en rood.

⁴ CONINCKX 1895 ; GODENNE 1898 ; FONCKE 1938.

ICONOGRAFISCH MATERIAAL

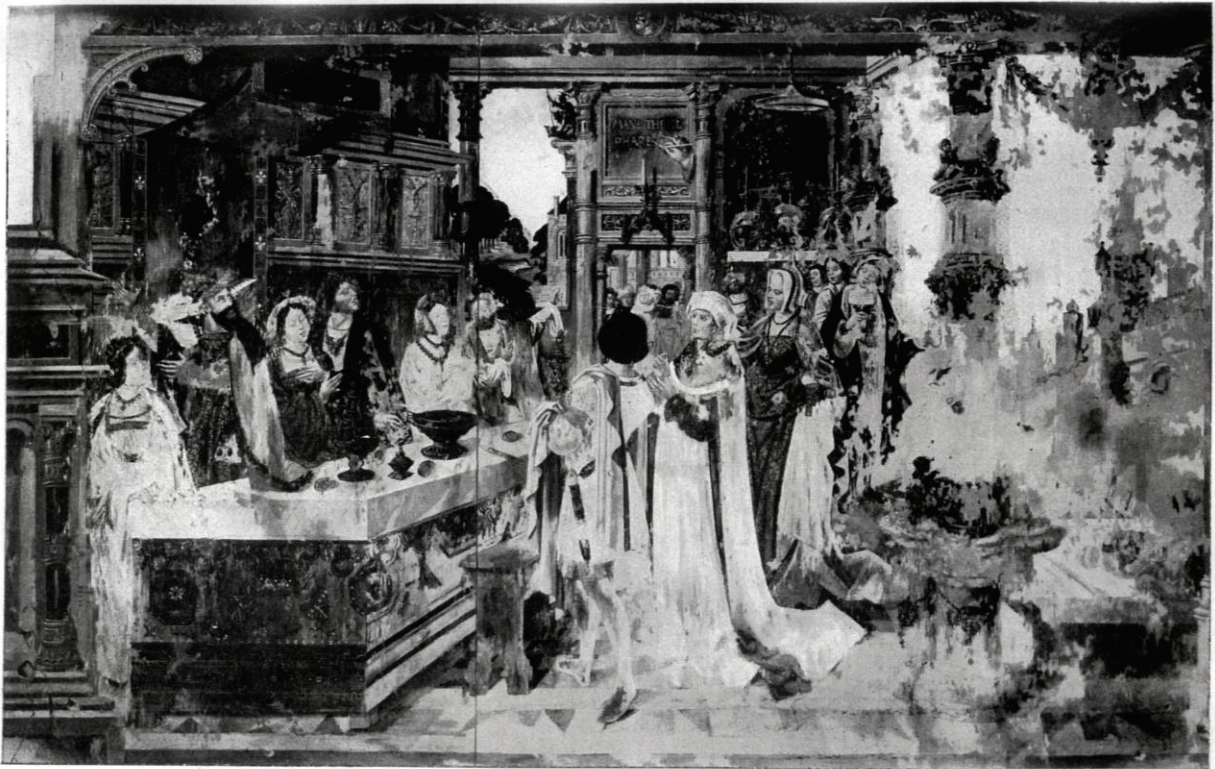
De schilderijen werden ontdekt tijdens de restauratiewerken van 1863-64 onder leiding van provinciaal architect Joseph Schadde en vrijgelegd.

Een eerste documentatie van de twee best bewaarde voorstellingen gebeurde in 1901 door de kunstschilder Alexandre Hannotiaux in opdracht van de Belgische staat. Deze kopieën bevinden zich in de reserve van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel. Bij het artikel van Godenne⁵ werden zwart-witfoto's van deze kopieën afgedrukt als illustratie van het origineel. Ze geven de toenmalige toestand van de schilderijen weer met aanduiding van de lacunes, sleet enz. Ze zijn waardevol omwille van de documentatie van de kleuren aangezien die in de loop van de 20ste eeuw verder zijn vervaagd . We hebben deze kopieën (nog) niet kunnen bekijken.

Het festijn en de kwelling van Tantalus, kopie door Hannotiaux, afbeelding uit Godenne.

⁵ GODENNE 1898, afbeeldingen zonder nummer.

Het festijn van Balthasar, kopie door Hannotiaux, afbeelding uit Godenne.

Omstreeks dezelfde tijd, ca. 1900, werden er drie grote voorstellingen gefotografeerd door Beckers uit Elsene: het festijn van Balthasar, het festijn en de kwelling van Tantalus en de val van Phaeton. De glasplaten van deze opnamen bevinden zich in de collectie van het KIK te Brussel. Ze werden op hoge resolutie gedigitaliseerd door Luc Stokart van het departement Documentatie op vraag van het atelier muurschilderkunst (verantwoordelijke Estelle De Groote) en ter beschikking gesteld voor onze documentatie. Deze opnamen dateren van voor de beschieting, de daaropvolgende brand en de gedeeltelijke vernieling van het gebouw tijdens WO I (zie verder).

Deze zwart-witopnamen tonen de zeer doorgedreven detaillering van de schilderwijze. De schilderijen vertonen op dat ogenblik sleet en kleine lacunes, enkele invullingen en één grote leemte in de voostelling met Tantalus door het inbrengen van een deur in de oostelijke wand (zuidoostelijke hoek van de kamer).

Ze geven ook een beeld van het toenmalige balkenplafond dat eveneens geschilderd was en van de oorspronkelijke consoles met het wapenschild van Hieronymus van Busleyden.

De beeldverwerkingsmiddelen waarover we beschikten voor het opstellen van dit rapport, doen geen recht aan de hoge kwaliteit van de documenten. Die komt wel tot uiting in de weergave van details (zie verder bij de documentatie van de schildertechniek).

Het sterk beschadigde rechtergedeelte van het festijn van Balthasar werd niet gefotografeerd. De minder goed bewaarde wanden evenmin. De documentatie van de voorstelling was de voornaamste drijfveer.

© KIK C001391 (een bijna identieke opname heeft het nummer C000853)
Het festijn van Balthasar.

© KIK A 106963
Het document waarop de schildering met de val van Phaeton te zien is, is een foto van een foto-afdruk. De hoeken werden vastgezet met duimspijkers.

© KIK C00852 (een bijna identieke opname heeft het nummer C001393)
Het festijn en de kwelling van Tantalus.

© KIK C000664
Het festijn en de kwelling van Tantalus.
De glasplaat is gebroken, maar het is de enige opname die de hoekconsole rechts in beeld brengt.

© KIK C000789

Detail van het festijn en de kwelling van Tantalus.

© KIK C790

Een laatste foto toont een detail van de beschilderde moerbalk tegen de westelijke wand, gezien naar het noorden, links op de wand de rechterbovenhoek van het festijn van Balthasar.

In 1916 werden door Jan Verschueren kopieën gemaakt van een aantal schilderijen die nooit werden gedocumenteerd en ook van de val van Phaëton. Deze schilderijen op doek worden bewaard in het Museum van Busleyden:

- Vorst op troon gezeten aan tafel (inv. S0004), hoogte 146 cm x breedte 104 cm
van dit schilderij is er een foto in de collectie van het KIK: B14667
- Drie mensenfiguren (inv. S0002), hoogte 110 cm x breedte 45 cm
- Drie mensenfiguren (inv. S0003), hoogte 107 cm x breedte 38 cm
- Val van Phaëton (inv. S0005), hoogte 165 cm x breedte 187 cm

Foto's van deze kopieën kunnen geconsulteerd worden op de website van het museum.

© KIK B14667

Vorst op troon, gezeten aan tafel

De Mechelse beeldbank (www.beeldbankmechelen.be) bevat de afdrukken van vijf foto-opnamen op glasplaat uit 1935 door C. Joosen. Het zijn opnamen van het tafereel op de zuidelijke wand, van het festijn van Tantalus en van de noordelijke wand. De schilderijen zijn blijkbaar beschermd door een afdak, maar zijn sterk afgetakeld. De afdrukken zijn links-rechts verkeerd ingegeven, van sommige bestaat het vermoeden dat ze ondersteboven staan. Aangezien deze documenten op de valreep werden ontdekt, kon hun informatie niet volledig ontsloten worden. Het zou interessant zijn om de glasplaten van nabij te onderzoeken en ze eventueel te laten inscannen zoals gebeurd is met de platen in de collectie van het KIK. Hier worden de opnamen weergegeven zoals ter beschikking gesteld door de beeldbank.

In de beeldbank kunnen ook andere historische documenten met betrekking tot het gebouw geconsulteerd worden.

In 1938, bij de restauratie van het gebouw door architect A. Minner en waarschijnlijk in het kader van een restauratie van de schilderijen, werden er door de kunstschilder en restaurator Barth(olomeus) Verschaeren in opdracht van het Mechelse stadsbestuur nieuwe kopieën gemaakt

van de kopieën van Hannotiaux in het Jubelparkmuseum. Deze schilderijen op doek in houten lijst worden bewaard in het Museum van Busleyden:

- Het feestmaal van Balthasar (inv. S0001), hoogte 165 cm x breedte 250 cm
- Godenmaal en Tantaluskwelling (inv. S0006), hoogte 165 cm x breedte 250 cm

Ook deze werken kunnen bekeken worden op de website van het Museum van Busleyden.

© KIK C3735, 1958.

Portret van een man met het wapenschild van de familie van Busleyden (Hieronymus?), paneel met oorspronkelijke lijst, door een onbekend meester, laatste decennium van de 15de eeuw. Wadsworth Atheneum te Hartford (US).

© KIK, detail uit C00852

Het wapenschild van de familie, geflankeerd door hoornen van overvloed op de console onder de moerbalk.

BIBLIOGRAFIE

Algemeen:

Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 9n Stad Mechelen. Binnenstad, Gent, 1990, p. 101-104.

Aangezien er reeds een aantal historische en materiaaltechnische studies aan ons werk voorafgaan en een literatuurstudie niet strikt deel uitmaakte van onze opdracht, hebben we de bibliografie uit deze dossiers overgenomen en hebben we hieruit enkel de bronnen geraadpleegd die specifiek over de muurschilderingen handelen.

Vrij recente, in opdracht van de stad Mechelen uitgevoerde studies, verschaffen historische en materiaaltechnische informatie over het gebouw en over de schilderingen in het bijzonder:

Historische documentatie over het huidige gebouw:

VAN LANGENDONCK 1998: Linda VAN LANGENDONCK, *Het Hof van Busleyden Frederik de Merodestraat 67 Mechelen. Buitengevels en daken. Restauraties van de 19de en 20ste eeuw. Bouwhistorische onderzoek, 1998.*

Onderzoek naar de binnenafwerking van het huidige gebouw en bijkomende archiefstudie:

FENIKX 2011: Marjolijn DEKEUNINCK & Ann VERDONCK (Fenix bvba), *Mechelen Hof van Busleyden – Interieur. Bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek, 2011.*

Onderzoek naar de kamer met de muurschilderingen:

DECLERCQ 1999-2000: Lode DECLERCQ met de medewerking van Petra MACLOT, *Renaissance schilderingen Hof van Busleyden. Voorbereidende fase van het restauratie-ontwerp, 1999-2000.*

EXAMINO 2007: Hugo VANDENBORRE & Ann VERDONCK (Examino cvba), *Renaissancesalon Hof van Busleyden Mechelen. Aanvullend onderzoek, 2007.*

Vorig academiejaar studeerde Sofie Stuyck af aan de Artesis hogeschool te Antwerpen met een studie over de conservatie van muurschilderingen door middel van doordrenking met bijenwas. De schilderingen in Hof van Busleyden maakten daar als case-study deel van uit. In het kader van dit afstudeerwerk werden er testen uitgevoerd voor het wegnemen van de waslaag met solventen:

STUYCK 2011: Sofie STUYCK, *De problematiek van het gebruik van wasmengsels bij oude restauraties van muurschilderingen. Academiejaar 2010-2011, Artesis – Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, master conservatie en restauratie.*

Een aantal eigentijdse bronnen vermelden de schilderingen in het Hof van Busleyden.

Hieronymus van Busleyden zelf beschrijft de iconografie van de schilderingen.

Erasmus beschrijft in één van zijn Colloquia – Convivium religiosum – een voorname woning, een echt humanistenhuis, waarbij hij mogelijk de woning van zijn vriend te Mechelen voor ogen hield:

Zijn goede vriend Thomas Morus looft de kwaliteiten van de schilder.

Aan het einde van de 19de en in de eerste helft van de 20ste eeuw verschenen een aantal publicaties over het Hof van Busleyden en over de renaissance schilderijen, die als bronnen dienden voor de hierna vermelde studies.

NEEFS 1875: E. NEEFS, *L'hôtel de Busleyden à Malines*, in *Bulletin de la Commission Royale d'Art et d'Archéologie*, 1875, deel 14.

CONINCKX 1895: H. CONINCKX, *Les fresques de l'Hôtel de Busleyden à Malines*, in *Bulletin du cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines*, deel VI, 1895, p.113-120.

GODENNE 1898: L. GODENNE, *Malines jadis & aujourd'hui*, Malines, 1898, p.340-344.

FONCKE 1938: Elza FONCKE, *Aantekeningen betreffende Hieronymus van Busleyden. Zijn paleis te Mechelen, de Kollekties en de Muurschilderingen aldaar voorhanden*, in *Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, deel V, 1938, p.179-220.

ROGGEN & DHANENS 1951: D.ROGGEN & E. DHANENS, *De humanist Busleyden en de oorsprong van het Italianisme in de Nederlandse kunst*, in *Gentse Bijdragen aan de Kunstgeschiedenis*, deel XIII, 1951.

De schilderijen worden besproken in het overzichtswerk:

PHILIPPE 1958: Joseph PHILIPPE, *La peinture murale du XVIe siècle en Belgique*, in *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*, deel XXIX, nr. 1, 1958, p.36-66.

In haar studie over de werken van de 16de-eeuwse schilder Jan van Roome, vermeldt Elisabeth Dhanens deze kunstenaar als mogelijke uitvoerder van de muurschilderingen in het Hof van Busleyden:

DHANENS 1945-48: Elisabeth DHANENS, *Jan van Roome alias van Brussel, schilder*, in *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, deel XI, 1945-48, p.41-146.

Aangezien deze kunstenaar actief was als tapijtenontwerper en gezien de verwante thematiek in de tapijtenreeksen over de opvoeding van prinses, hebben we daar een kleine zijspiong gemaakt:

DELMARCEL 1993: Guy DELMARCEL (ed.), Isabelle VAN TICHELEN, An VOLCKAERT, Yvan MAES, *Koninklijke pracht in goud en zijde. Vlaamse wandtapijten van de Spaanse Kroon*, Mechelen, 1993.

DELMARCEL 2000: Guy DELMARCEL, *Los Honores. Flemish Tapestries for the Emperor Charles V*, Gent, 2000.